

BELÇİKA'DA TÜRKLERİN 40 YILI (1960-2000): SORUNLAR, GELİŞMELER, DEĞİŞMELER

Altay A. MANÇO*

ÖZET

Göç olgusu bütün dünya ülkelerini ilgilendirdiği gibi özellikle Türkiye'yi de yakından ilgilendirmektedir. Bu nedenle göçmen sorunlarının doğru analizlerinin yapılması ve alternatif çözümlerinin bulunması gerekmektedir. Bu bağlamda Belçika' da yaşayan Türklerin sorunları, gelişmeler ve değişmelerle ilgili durumlarının sosyo-psikolojik olduğu kadar kültürel ve hukuksal paradigmlar ışığı altında objektif analizleri gerekli görülmektedir. Bu çalışmaların önemli bir katkısında Türkiye ile Avrupa Birliği'nin arasında yaşanan entegrasyon-uyum sorunlarının anlaşılabilmesini de sağlamaktır. Ayrıca Belçika' da yaşayan Türklerin ilgi ve etki derecelerini artırabilmek; her iki ülke yöneticilerinin bu etki ve işbirliğini doğru sentezlere oturtabilmelerini sağlamak çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

ABSTRACT

The reality of migration is a great consideration in almost all the countries in the world especially in Turkey. For this reason, it is necessary to analyse the causes of migration properly and to find alternative solutions. To this end, it is needed to have objective analyses of problems, developments, transformation of Turkish people living in Belgium in the light of both sociological- psychological and cultural-legal paradigms. An important contribution of these studies will be to help understand the integration and adaptation problems faced between Turkey and European Union. This study aims at increasing the degree of interest and influence of Turkish people living in Belgium and enabling officials of every country to put these influence and co-operation into right synthesis.

Bu yazı Belçika'da yaşayan Türkler hakkında son yıllarda yapılmış dört sosyolojik çalışmanın Türkçeleştirilmiş sentezidir (Manço A. ve U, 1992; Manço A., 1998, 2000; Manço U., 2000).

Belçika, Batı Avrupa'nın kuzeyinde, Hollanda, Almanya, Lüksemburg ve Fransa ile çevrili, 31000 kilometre karelik küçük bir Kraliyettir. Üç yönetim bölgesinin federasyonundan oluşan ülke, 10 milyon nüfusludur ve 1830'dan bu yana parlamenter sistemle yönetilir. Anadilleri Hollandaca, Fransızca ve Almancadır. Nüfusun % 10'dan fazlası yabancı kökenlilerden oluşmaktadır. Belçika'da 125000 Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı veya Türk asıllı Belçika vatandaşı yaşamaktadır. Yirminci yüzyıl başından beri hızla endüstrileşen Belçika, önemli bir maden havzasıdır. Özellikle ikinci dünya savaşından sonra çok sayıda İtalyan kömür işçisi Belçika'ya çağırılmıştır. Bugün Belçika'daki

* Dr. Liège Üniversitesi, Psikoloji ve Eğitim Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi, Göç Tetkik Enstitüsü Müdürü (GÖÇ-TE/IRFAM)

İtalyan asıllıların sayısı 300000'i aşmaktadır. 1960 başlarında Avrupa'ya yönelik işçi göçü hareketleri (Tatlıdil, 1985:3) günümüzde Belçika'yı da yeniden etkisi altına almakta; Türk ve Faslı göçmenleri içermektedir. Bu çalışmada, Türk göçmen grubunun Belçika'ya yerleşmesi ve oradaki sosyo-kültürel ve ekonomik gelişmesi, geleceğe yönelik perspektifleri irdelenmiştir.

GÖÇ OLGUSUNUN TARİHSEL SÜRECİ

Göç hareketlerini kamçılayan değişimler kırsal kesimlerde yaşanan sosyal ve ekonomik çalkantılara dayanır. En kısa tanımıyla “göç, yerleşik bir düzenden ayrılarak yeniden yerleşik bir düzene geçebilmek için girişilen eylemdir” (Tuncay, 2000:19). 1950-1960 dönemlerinde Türkiye'de özel sektörün gelişmesi, bir çok sosyal ve ekonomik etkinin yanında, tarımda yeniliklere ve mekanik gelişmelere de imzasını attı (Tuncay, 1996:146). Salt ırgat gücünün teknolojik yeniliklerin gölgesinde silinmesi, kırsal kesimlerden büyük şehirlere toplu göçlere neden oldu. Hızla artan nüfusu barındırabilme emelleriyle birlikte, kırsal kesmin çocuklarına sunulabilecek yeni eğitim ve iş imkanları ve diğer nice arzular gibi umutların yeşermesi, köylülerin gözünde büyük şehirleri cazip kıldı. 1950'li yıllarda köylerden küme küme göçen halk, büyük şehirleri mekan seçiyordu. Ve neticede, 60'lı yıllardan günümüze uzanan süre zarfında artış gösteren iş göçü ve aile göçü yurtdışına yöneldi, Batı Avrupa'yı, Kuzey Afrika, Ön Asya ve Avustralya'ya bağlayan çok geniş coğrafi bir alanda hızla artmaya başladı (Gitmez, 1983). XX. yüzyılın ikinci yarısında, Türkiye Cumhuriyetinin ard arda yaşadığı politik krizler dışgöç olayına yeni boyutlar eklerken, Berlin duvarının inşasından hemen üç ay sonra, 1961 yılında, Türk hükümeti Federal Almanya ile ilk dışgöç ve işgücü alışverişi anlaşmasını imzaladı. Bu anlaşmayı 1964 yılında Hollanda, *Belçika*, Danimarka ve Avusturya ile imzalanan anlaşmalar izledi. 1965 yılında Fransa, 1967 de İsveç bu anlaşmalara dahil edildi. Yalnız göç eden erkek işçileri izleyen kadınlar ve çocuklar, 1970'li yıllarda göçmen işçilerin düzenli aile yerleşimine geçmesine olanak sağladı (Manço A. ve U., 1992; Bayar ve Ertoran, 1992).

İşçi göçü batı ekonomilerin ihtiyaçlarına cevap olarak gelişen bir sosyolojik olgudur (Tatlıdil, 1984:113). Bunu, nüfus artışı kısıtlı olan Avrupa ülkelerinin özel demoğrafik destek ihtiyacına cevap, aile göçleri izlemektedir. Ancak, bu tip ihtiyaçların giderildiği kanısı yaygınlaştığında, Avrupa uluslarının göç yollarını tek yönlü olarak kapattığı gözlenmektedir. Nitekim, 1974 yılında toplu işçi göçleri durdurulmuş ve aile toplanmalarına kısıtlamalar getirilmiştir. Bu Avrupa kıtasına dağılan Türk nüfusunun giderek artma çabasını ve Avrupa'da yetişen nesilde akraba evliliklerini gündeme getirmiştir. Eşlerini tercihen Türkiye'den getiren Türkler, göçmen nüfusun artışına destek vermektedirler. Avrupa'daki Türklerde doğurganlık oranının göreceli olarak yüksek olduğu düşünülürse, Batı Avrupa'daki Türk varlığının ne derece çabuk bir şekilde kalabalıklaştığı daha rahat anlaşılır. Buna Almanya'ya, Doğu Avrupa

ülkeleri aracılığıyla kaçak girmeye çalışan göçmen adaylarını da eklemek gerekmektedir. Nüfus artışı göçmenlerin yaşayış biçimlerine etki etmekte ve sosyo-kültürel alanda bir çok gelişimlere yol açmaktadır ; ortaya kalıcı bir "Avrupa Türk azınlığı" olgusu çıkmaktadır. Ekonomik alanda ise bu durum Türklerin rol oynadığı ticaret ve taşımacılık sektörlerinde faaliyet artışlarını olası kılmaktadır. Örneğin, Avrupa Birliğini Balkan yarımadasına bağlayan bölgelerde, ticari ilişkilerin Türk yatırımcıların sayesinde canlanması söz konusudur.

Ancak göç edilen memleketlerde kümeler halinde yerleşen Türkler, yerel iş piyasalarında mevki ararken, toplumsal uyumda yer yer gecikmeler kaydetmişlerdir. Örneğin, temel eğitimleri başarısızlıkla sonuçlanan kimi Türk gençleri, meslek okullarına yönlendirilerek kısa ve sağlıksız bir yoldan iş hayatına atılma emelleri güdülmektedir. Böylelikle yabancı dil bilgisi ve meslek becerisinden yoksun olabilen bir işsizler ordusunun ortaya çıkması ne yazık ki söz konusu olmaktadır.

Son yıllarda çeşitli Avrupa ülkelerinde göçmen grupların lehine bir dizi kararlar alınmış ve bu ülkeler içindeki konumları değerlendirilmiştir. Yurttaşlık, mal, mülk sahipliği, seçme seçilme ve serbest meslek haklarıyla ilgili bu olumlu gelişmeler göçmen Türk grubunun ekonomik kalkınmasına etki etmektedir. Bu gelişmelerin bir diğeri Türkiye ve Avrupa arasında şekillenen birlik çığışının göçmen Türk grubunun çıkarlarına uygun bir biçimde genişletilebileceğidir.

Bugünkü T.C. sınırları içerisinde Belçika'ya ilk göçler, XX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı imparatorluğunun çöküş dönemine rastlar. 1900-1923 tarihleri arasında Osmanlı Türklerinin Belçika'daki varlığı hissedilse bile, Türk nüfusunun Belçika'da patlaması 1961 yılından itibaren gözlenmektedir ve 1964 yılında Belçika ve Türkiye arasında imzalanan göç antlaşması gereğince belli bir hareketlilik kazanır. Ancak, dış işçi gücü gereksinimini karşılayan Belçika, kapılarını resmen 1974 yılında kapatarak işçi alımlarını durdurur. 1975 yılından sonra bu ülkede Türk nüfusunun artması doğal olarak aile birleşimi çerçevesinde doğumlara bağlıdır. 70'li yılların başlarında, yıllık doğum sayıları 2000 ile 5000 arasında değişmiştir. 1980 ve 2000 arasında Belçika Türklerinin yıllık doğum oranlarının her 100 kişide 2,9 ile 3,9 arasında değiştiği gözlenmektedir. Türk ailelerinin fert sayısı ortalama olarak 1971'de 4,3, 1999'da ise 3,53'lük bir değer kaydetmiştir. Bu durumda Belçika Türk nüfusu 80'li yılların ortalarına doğru 88000'le doruk noktasına ulaşmışken, 1994 yılından başlayarak azalmaktadır. Doğal olarak çifte vatandaşlık müracaatlarının bu gözleme etkisi büyüktür. Bu alanda icraat basitleştirilirken, sayısal olarak önemli artışlar gözlenmiştir: her yıl ortalama 6 bini aşkın Türk Belçika tabiyetini almıştır.

Ancak, Belçika vatandaşlığına geçiş sosyal ve kültürel alanda bu kimselerin yaşantısında kökten değişikliklere sebebiyet verecek bir süreç olmaktan uzaktır (Bkz.Tuncay, 2000:209-221). Çifte vatandaşlık doğasıyla yerel ve genel seçimlerde seçme seçilme hakkı ve özellikle Schengen ülkeleri bünyesinde serbest dolaşım hakkı tanırken, sosyal ve psikolojik alanlardaki etkilerinin benimsenmesi güçtür. Özellikle ırkçılığın kol gezdiği kimi iş sektörleri ve öğretim kurumlarında uyum zorlukları, milliyet değiştirmelere rağmen aynen devam etmektedir. Dolayısıyla göçmen Türk grubunu inceleyen her araştırma Belçika pasaportu alan Türkleride kapsamak durumundadır ama bunu istatistik veriler kullanarak başarmak çok zordur. 1994'ten beri toplam ellibin yurttaşımızın Belçika vatandaşlığına geçtiği bilinmektedir. 1992 yılından sonra hareketlenen başvurular ve çifte vatandaşlık istekleri, aynı zamanda göçmen Türk halkının bir değişim sürecine adım attığını göstergeleridir. Özellikle, tanınan başvuru kolaylıkları, bireyin gerek özgün çevresi gerek göç ülkesiyle uyum olasılığı, Türk diplomasinin bu konudaki teşvikleri, v. b., Belçika vatandaşlığını cazip kılan başlıca etkenler arasındadır.

80'li ve 90'li yıllarda Türkiye'den gelen iltica taleplerinin Belçika'da artmaya başladı gözlenmiştir. 1988-1997 yıllarında 10 bin Türkün iltica talebi dikkate alınmıştır. Bu değer toplam iltica talebinin % 24,3'üdür. Ancak, bu grubun çok küçük bir kesiti Belçika hükümeti tarafından mülteci olarak tanınmıştır. Sonuçta, bir yandan Belçika'ya akın azalırken, beri yandan, siyasi gerekçeleri red edilen göçmen adayları iskandinav ülkeleri, Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'ya yönelmektedirler. Belçika'da barınan kaçak göçmen sayısını belirlemek güçtür. Türkiye'den gelenlerin sayısının artması beklenmektedir. Ancak bunların sadece küçük bir bölümü T.C. vatandaşıdır, kanun dışı şebeke ve kimi kurumlardan destek alarak giriş yaptıkları bilinmektedir. Son yıllarda Türk nüfusunun Belçika'ya göç ile artmasına asıl neden olan yegane yol evlilik yoludur ve nüfusbilimcilerin özellikle ilgilendiği yeni alanlardan birini oluşturmaktadır. Bilindiği üzere aile birleşimleri göçmen gruplarda özellikle ekonomik çıkarlar doğrultusunda şekillenmektedir.

Belçika Milli İstatistik Enstitüsünün 1998 raporlarında aynı yıl sadece 2500 Türkün ülkeye giriş yaptığı yazılıdır. Bu değer % 49'unu kadınlar oluşturmaktadır. Türkler, Belçika'ya göçün % 15'lik bir bölümünü oluşturmaktadırlar.

Ancak, ileri tarihlerde, Türkiye'nin Avrupa Birliğine tam üyeliği söz konusu olduğunda, uluslararası dolaşım ve ticari ilişkilerin kamçılanacağı varsayılmaktadır. Bu alanda görgül kanıtlar olmamasına rağmen, tam üyelikten sonra Avrupa'da halen yaşayan Türk göçmenlerin konumları, serbest dolaşım hakları, vs., şüphesiz değişeceklerdir.

1995 yılında yapılan bir ankette Belçika'ya göç etmiş 565 yetişkin Türk sorgulanmıştır. Bunların % 43'ü Afyonkarahisar yöresindedir. Ankete katılan göçmenlerin yarısından çoğu kırsal kesimden gelmiştir. Sonuçlara göre, "Türk" çatısı altında toplanan göçmen grupları aslen değişik etnik ve kültürel topluluklardan oluşmuş bir mozaiktir. Örneğin konuşulan diller tanımıyla, incelenen tesadüfi örneklemin % 9'u Kürtçe bilmektedir. Ayrıca örnekleme az sayıda Azerice, Makedonyaca, Ermenice, Arnavutça ve Yunanca konuşan vatandaşlara da rastlanmaktadır. Din itibariyle, eşantyonun büyük bir çoğunluğunun müslüman olduğu ortaya çıkmaktadır. Belçika'da alevi ve sunni vatandaşlar bulunmaktadır. Ayrıca adı geçen ankete katılan 8 Türk hristiyandır. Ekonomik göçmenlerle siyasi ilticacıların kültürel yapılanmaları, devam ettikleri dernekler, uğraşları, Türkiye ile olan ilişkileri, vs., doğasıyla genellikle çok farklıdır. Göçte doğan gençlere gelince, onlar da Batı kültürüne daha yakın, ayrı ve yeni bir topluluk olarak ortaya çıkmaktadırlar.

1975 yılından sonra Belçika'ya gelen Türklerinin kültürel kimliğinin yapılanmasında pozitif gelişmelere rastlanmıştır. Örneğin, 1964-1974 arasında göç eden birinci dalga göçmen işçiler çizgisine oranla okur yazar oranı çokça artmıştır. Belçika'ya göç edenlerin % 36'sı ilk, % 25'i orta, % 29'u lise ve % 10'u meslek yüksek okullarından mezundur. Göç eden bireylerin Belçika'ya göçten önceki sosyal ve profesyonel geçmişleri konusuna gelince, önemli bir bölümünün göç öncesi memur oldukları gözlenmiştir.

BELÇİKA'DA YAŞAYAN TÜRK TOPLUMU'NUN, KÜLTÜREL, VE ENTEGRASYONEL YAPISI

Bugün Belçika'da yaşayan Türklerin büyük bir bölümünü 25 yaşın altındaki gençler oluşturmaktadır. Belçika doğumlu gençlerin oranı Türk nüfusunun çeyreğini oluşturmaktadır. Belçika'daki Türklerin yarısı Hollandaca konuşulan Flaman bölgesinde yaşamaktadır. Bu bölgede Limburg vilayeti, Gand ve Anvers şehirleri en çok Türkün bulunduğu yörelerdir. Nüfusun çeyreği Brüksel'in kuzeyinde mütevazi semtlerde toplanmıştır. Geriye kalanlar, Fransızca konuşulan Valon bölgesinin küçük sanayi merkezlerini mekan seçmişlerdir. Borinage bölgesi (Mons ve civarları) maden işçilerine evsahipliği yaptığı gibi, Charleroi ve Liège'de yaşayan Türkler çoğunluktadır. Belçika'nın güneyinde Lüksemburg vilayetinde orman köylerinde orman endüstrisi ile uğraşan küçük göçmen grupları vardır. Genelde Flaman ve Valon kantonlarında yaşayan Türkler sanayi merkezlerine veya kömür ocaklarına yakın yerleşim ünitelerinde oturmaktadır. Bugün maden ocaklarının işletilmemesine rağmen, işçi aileleri aynı mahallelerde kalmayı tercih etmişlerdir. işçi sitelerinden ibaret bu mahalleler, diğer uluslara kucak açtığı gibi Türk toplumunun yapılanmasına da şahit olmuştur. Bu dayanışmada hemşehirlilerin gurbette birlik ve beraberliğin etkisi büyüktür. Brüksel, Anvers, Liège, Charleroi ve Gand gibi

şehirlerde rastlanan toplu yerleşim biçimleri Türklerin güncel hayatın birçok noktalarına etki etmektedir (Manço A., 2000).

Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgeler zamanla Türk kültürünü temsil eden kurum ve kuruluşların, ticaret merkezlerinin ve camilerin çoğalmasına, belirli bir örgütlenmeye tanık olmuştur. Genellikle din ve kültür temsilciliklerinin denetimine olan bu merkezlerin özellikle kadınlar ve gençler üzerinde ki etkisi büyüktür (Akhan, 1996).

Görülüyor ki dini yapılanmanın göçmen Türkler üzerindeki birleştirici tesiri önemlidir. Brüksel Flaman Üniversitesinin Türk toplumu hakkında 1995'te yaptığı araştırmanın sonuçlarına göre, Belçika'da Türk erkekleri genel olarak haftada en az bir kez mahallelerindeki camiye gitmektedirler. Velilerin küçük yaşlarda çocukları kuran kurslarına gitmeye teşvik etmeleri de tespit edilen gerçekler arasındadır.

Özellikle Türk ticari kuruluşlarının toplu mekanlara serpilmesi çizgisi bir birlikteliğe neden olsa da, çoğu Türk ailelerinin ekonomik gelişmesini sağlamıştır, dıştan gelebilecek tehditlerden korumuştur. Basın ve yayın organları göçmen Türk toplumuna önemli hizmetler götürmektedirler. Hürriyet, Milliyet ve Türkiye gibi gazeteler, uzun yıllardır Belçika'da olduğu kadar Avrupa'nın diğer ülkelerinde de satışa sunulmaktadır. Bunun dışında Türk TV kanallarının çoğaltılması, Türkçe iletişim olanaklarını önemli bir şekilde artırmıştır. Özellikle anadil alanında göçte doğan gençlere gelişme olanağı sağlayan bu gereçler, yeni kuşak gençliğinin olduğu kadar birinci nesil göçmenlerin de birinci ilgi odağı olmuştur.

Göçmen Türkler kimi sosyal zorluklara rağmen, Belçika'da olduğu kadar diğer Avrupa ülkelerinde de, kültürel uyum uğruna genel olarak örf ve adetlerinden ödün vermemiş ve çoğu geleneklerini korumayı başarmışlardır. Tribalat gibi birçok Avrupalı gözlemciye göre göçmen Türkler öze dönük bir aile kuramının temel örnekleridir. Ancak, bu durum göçmenlerde yer yer uyum değerlerine yabancı kimliklerin gelişmesine, eğitim ve iletişim sorunlarına neden olmakta ; laik ve bireysel dünya anlayışı ve modern evlilik kuramlarından uzak kısır bir güzergaha girebilmekte. Sosyal sorunlara ve dışlanmalara meydan vermekte. Bu ikilemin çözümü, Belçika Türkünün kültürel farklılığını global topluma uyum yararına kullanabilmesine bağlıdır.

Bu gençler iki gruba ayrılmaktadır: - Belçika'da doğmuş ikinci kuşak gençleri; - Türkiye'de doğup büyümüş, kendi arzusu ile göçe yeltenmiş birinci kuşak bireyler ve bunların arasında, evlenipte Belçika'ya gelenler (Manço A., 1998).

Toplam Türk nüfusun beşte birini oluşturan 19-31 yaş gençlerinin, önemli bir bölümü Belçika doğumludur ; % 80'i evlidir ve çocuk sahibidir.

Ancak aile başına düşen ortalama çocuk sayısı bir önceki göçmen nesle göre daha azdır. 19-31 yaş dönemi Türklerinin göç edilen ülke diline hâkimiyeti daha büyüklere oranla daha verimlidir: % 59'u o dilde sıkıntısız mektup yazabilirken, 32 yaşın üzerindekielerde bu oran ancak % 13'tür. Doğasıyla daha da genç nesillerde ise yabancı dilde okur-yazarlık oranı ve eğitim düzey ve kalitesi göreceli olarak daha yüksektir. Sonuçta, 19-31 yaş grubunun birinci kuşak göçmenlerle tamamı Belçika doğumlu ikinci nesil arasında köprü konumunda, karma bir görünüm sunduğu görülmektedir. Yaşlıların aksine, genç nesiller anavatana temelli dönüş emelleri beslememektedirler. Bununla birlikte Türkçe konuşup, yazıp okuya bilmekteler. Ancak, bu dil becerisinin yitirilmemesi için acil olarak bundan sonraki nesillere özgün yeni dil eğitimi politika ve uygulamaları öngörmek gerekmektedir. İş pazarı gençler açısından en sorunlu uyum eksenini oluşturmaktadır. Birinci kuşak göçmenler vasıfsız işçilik konumlarına karşın, işsizlik ve beraberinde getirdiği sorunlar zincirinden korundular. Ancak, Belçika'da iş pazarının 1970'lerin sonundan beri ard arda geçirdiği krizler ikinci kuşak Türk gençlerinin istihdam sorununu büyütmede ve artan vasıf düzeyine karşın çok yoğun ve o derece anlaşılmasız bir sıkıntı ortamı yaratmaktadır. Ayrıca, toplumda ve iş pazarında ayrımcılık ve ırkçı tavırlar, büyüklerin tanımadığı ancak gençlerin acısını çektiği olgular arasında. Bu durum, en çok evlenme yolu ile Belçika'ya gelen gençleri etkilemektedir. Gözlemlere göre, gençlerde izlenen sosyo-kültürel değişimler çok yönlü bir gelişim sürecine girmiştir. Özellikle kültürel değerlere yansıyan ideolojik tutumlar (dini, siyasi görüşler) ve sosyal davranışlar (yabancı dil bilgisi, evlilik türleri, vs.), izlenen gelişmelerin ayrı ayrı kültür kalıplarını (Batı, Türk) birbirleri ile bağdaştırma yolunda ilerlediklerini göstermektedirler.

TÜRKLERİN BELÇİKA EĞİTİM SİSTEMİNDEKİ YERİ, ROLÜ VE ETKİSİ

Belçika'nın Fransızca konuşulan kesiminde (Valonya ve Brüksel) 27000 Türk genci yaşamaktadır (3-24 yaş). Bir o kadar genç de Flaman bölgesinde bulunmaktadır. Halen bunların 19000'i ülkenin Fransızca konuşulan güneyinde, 17000'i ise ülkenin Hollandaca konuşulan kuzeyinde bir okula devam etmektedirler. Valonya ve Brüksel'de 3000 çocuk anaokullarına, 8000 öğrenci ilkokullara, 7000 genç ortaokul ve liselere, 400 kadar genç de yüksek öğrenime devam etmektedirler. Flaman bölgesinde bu sayılar sıra ile 4000, 8000, 5000 ve 200 olarak belirlenmiştir. Bu gurubun eğitim derecelerine göre % 40-50'lik bir bölümü kızlardan oluşmaktadır. Eğitim sistemindeki Türk öğrencilerinin sayısı 1970'lerin başından beri büyük bir artış göstermiş, neredeyse ikiyle katlanmıştır. Bu artışın hızında belirgin bir yavaşlamanın hissedilmesine rağmen, daha bir kaç yıl süreceğe benzemektedir. Türk öğrencilerinin aşağı yukarı % 4'ü özürli okullarına devam etmektedir. Bu oranı

Belçikalı özürlü gençlerin sayısı ile karşılaştırırsak (% 2), iki katı daha yüksek olduğunu ve 1974'ten bu yana artmakta olduğunu gözleriz. Belçika'da Türk çocuklarının ancak bir bölümü anaokul eğitiminin tamamını (üç yıl) izlemektedir. Kaldığı bunların üçte birinin devamsız olduğu tespit edilmiştir. 1991'de yapılan bir anket sonucu, Türk çocuklarının üçte ikisinin ilkokulda en az bir kere sınıfta kaldığı gözlenmiştir. Bunların % 25'i diploma alamazken, ortaokullara devam eden gençlerin % 60'ı meslek okullarına kayıtlıdır, % 40'ı en az bir defa sınıfta kalmıştır. Gençlerimizin ancak yarısı orta öğrenim diploması alabilmektedir. Liseyi bitirenlerse üçte biri aşmamaktadır. Her elli gençten ancak biri yüksek öğrenime kayıt yaptırmakta ; bunların da ancak yarısı eğitimlerini tamamlayabilmektedir (Manço U., 2000).

İŞ PAZARI VE SORUNLARININ GENEL ANALİZİ

Belçika'daki Türk gençlerinin iş pazarındaki konumu hakkında yapılan gözlemlere göre, bu gençlerin kültürel kimliği, sosyal ve ekonomik yelpazedeki yerlerine bağlantılı olarak gelişmektedir. Bu alanda başarı, bir çok gencimiz için aile ve grup bağlarının etkisi altındadır. Nitekim, uzun yıllardır Belçika'da yaşayan göçmen ailelerin çocukları ve torunları, bugün düzgün yabancı dilbilgisi ve teknik becerilere sahip olmuşlardır. Ancak, Avrupa'ya göç akışı durmadığına göre, Belçika'ya henüz yeni yerleşen Türkler genellikle bu niteliklere sahip değildirler. Türkiye doğumlu gençlerin büyük bir çoğunluğu, okul hayatında ve sosyal uyum sahasında güçlük çekmektedir. Buna rağmen, yaşamlarının büyük bir bölümünü Türkiye'de geçirmiş bazı gençler, anavatanlarında eğitim görmüş ve meslek deneyimine sahip olabilmekteler. Bunların bir kısmı Türkiye'de edindikleri beceri ve tecrübeleri Belçika'da değerlendirme eğilimine girerek, mesleki uyumlarını gerçekleştirebilmektedirler. Ne varki evlilik bağları sayesinde Belçika'ya gelenlerin büyük bir bölümünün yabancı dil yetersizlikleri, yerel kurumlarla iletişimsizliğe neden olmakta ve dolayısı ile bu kişilerin iş bulma olasılığını ipotek altına almaktadır.

Ayrıca, Belçika'nın sosyal güvence mevzuatı, Avrupa Birliği sınırları içerisinde öğrenim görmemiş kimselerin iş bulmasını zorlaştıracak niteliktedir. Bu durum sosyal yardımla geçinen işsiz gençlerin sayısını kabartmakta ve bireylerin psikolojisine etki etmektedir. Amaçsız, vasıfsız ve tasarımsız gençler içe dönük bir kimlik geliştirmekle birlikte, göçmen edilen toplumla ilişkileri sınırlıdır. Çıkamazda olan bu gençler, her an ırkçı davranışlara hedef olabilmektelerdir. Genç kuşaklarda % 40'ları bulan kabarık işsizlik oranı Türklerin Belçika iş pazarındaki en büyük sorunudur. Bu tip elverişsiz ortamlarda, herşeye rağmen ekonomik başarıya ulaşan Türk gençlerinin, ailelerinin ve göçmen Türk grubunun öz kaynaklarını iyi kullanarak, özellikle serbest meslek ve ticaret alanlarında iş kurdukları gözlenmiştir. Sayıları gün

geçtikçe artan bir Türk genç kitlesini bünyesine çeken diğer bir iş sektöründe sosyal hizmet, eğitim ve kamu hizmetleridir (Manço A., 2000).

Türk nüfusunun yaklaşık % 51'ini barındıran Flaman bölgesi, emekçilerin % 54'üne, işsizlerin % 38'ine ve serbest meslek sahiplerinin % 44'üne evsahipliği yapmaktadır. Flaman bölgesinde işsizliğin giderek azalması, yörenin canlı bir ekonomik alt yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Sonuçta, 2000 yılı itibariyle, Valon bölgesinde yaşayan aktif Türklerden yarıya yakını (2800 kişi) işsiz statusündedir. Flaman yöresinde bu oran "sadece" % 25'tir (3200 kişi). İşsizlik oranı Brüksel Türkleri arasında % 35'tir. İşsiz Valon Türklerinin sayısı artarken, sağlıklı gelişen bir ekonomi, işsizlik oranlarının genel olarak Flaman bölgesinde sınırlı kalmasını sağlamıştır.

Belçika'da yaşayan Türk kadınları, 1990 ortalarından günümüze, çalışan (aktif) nüfusun üçte birini oluşturmuştur. Bu değere karşılık, Belçikalı kadınların çalışma oranı % 48'dir. Belçika'daki çalışan Türk kadınlarından (yaklaşık 10000 kişi) % 75'e yakını vasıfsız işçi olarak çalışmaktadır. Bu grubun yarıya yakını gündelikçi-temizlikçi olarak çalışmaktadır. Bu oran, 1991'den beri sabittir. Türk kadınlarının % 34'ü yarım gün sistemi ile çalışmaktadır. 4500 Türk kadını Belçika işsizlik sigortasından yararlanmaktadır. Bu değer, toplam çalışanların % 45'i demektir ! İşsizlik sigortalı kadınların oranı, son yirmi yıl içinde üç katına çıkmıştır. Kadınlar Türk işsiz grubunun % 40'ını oluşturmaktadırlar.

KÜLTÜREL, SİYASİ VE DİNİ GELİŞMELER

Belçika'da yaşayan insanların dini inançları ile ilgili kesin istatistik bilgilere rastlamak zordur. Dolayısıyla, bu ülkede bulunan Müslümanların sayısının kesin tesbitini yapmak ve bu insanların kültürel ve siyasi tutumlarını sosyolojik olarak tanımlamak oldukça güçtür. Bu alanda bilinen en sağlıklı ve en yeni değerlendirmeler, Belçika Müslümanlarını 350-370 bin olarak göstermektedir. Bu grubun üçte biri Türklerden oluşmaktadır. Bugün Belçika Müslümanların % 80 ila % 90'lık bölümü 1960-1970 yılları işçi göçünün uzantısıdır. Bu sınıf oldukça genç olduğu gibi, nüfusu giderek artmaya devam etmektedir. 1990 kayıtlarına göre Müslümanlar toplam ülke nüfusunun % 3'ünü oluşturmaktaydılar. Bugün bu oran toplam ülke nüfusunun % 4'üne yakın bir bölümünü oluşturmaktadır. İslamiyet, uzun yıllardır Belçika'da mümin sayısı itibariyle, Katoliklikten sonra ikinci din durumundadır. Anketlerde Türk asıllı gençlerin büyük çoğunluğun Müslüman olduklarını ifade ettikleri kaydedilmiştir. Görüldüğü gibi, İslamiyet göçmen Türk toplumunun önemli bir kültürel bir boyutunu oluşturmaktadır. Cami ve dernek listeleri, Türk cemaatinin ibadet merkezleri ve davranışları hakkında bilgi vermektedir (Manço U., 2000).

Belçika Türk camilerinin sayısı, 1982-1992 dönemlerinde, 42'den 79'a yükselmiştir. Günümüzde Türk camilerinin sayısı 80'i aşmaktadır ve bu rakam son 6 yıldır değişmemiştir. Cami listelerinde göz gezdirildiğinde, bunların % 14'ünün Liège, % 24'ünün Hainaut, Namur ve Lüksemburg, % 11'inin Brüksel ve Brabant, % 25'inin Limburg bölgelerinde olduğu anlaşılmaktadır. Cami sayısı Brüksel, Gand gibi, büyük merkezlerde göreceli olarak az olmakla birlikte, bu camilerin büyük bir kitleye seslendikleri bilinmektedir. Belçika'da Türk camilerinin büyük bir bölümü Diyanet işleri ile ilişkilidir. Bu camilere hizmet, Büyükelçilik servisleri aracılığıyla ulaştırılmaktadır. Belçika Türk camilerinin yaklaşık dörtte biri Avrupa Milli Görüş Teşkilatı ile ilişkilidir. Türk camilerinin küçük bir azınlığı başka islami hareketlerle ilişkilidir. Brüksel Flaman üniversitesinin 1995 yılında 1462 kişilik bir eşantiyon üzerinde yürüttüğü ankette, Belçika'daki yetişkin (19 yaş ve üstü) Türk erkeklerin % 16'sının hergün camiye, % 22'sinin de cuma namazına gittiğini belirtilmektedir. Eşantiyonun yarıya yakını, bazı özel gün ve bayramlarda camiye gittiklerinin ifade etmişlerdir. Sorgulananlardan % 24'ü hiç bir camiyle ilişkili değildir.

Örnekleme, çalışan ücretli nüfusun % 83'ü, öğrencilerin % 73'ü, işsizlerin % 69'u ve serbest meslek sahiplerinin % 64'ü, en az haftada bir kez camiye gittiklerinin ifade etmişlerdir. Aynı anketin sonuçlarına göre, Türk grubunun % 17'si Türk kültür derneklerine devamlı gitmektedir. Türk spor kulüplerine devam edenlerin oranı ise % 20'dir. Ayrıca Türklerden yalnızca % 2'sinin devamlı olarak siyasi içerikli toplantılara katıldıklarını öğrenmekteyiz. Yurtdışında yaşayan vatandaşlarımıza çıkartılan seçim engelleri, şimdiye kadar bunların gerek Türkiye'de gerekse ikamet ettikleri yerlerde siyaset yaşamını sınırlandırmıştır. Türklerin daha çok Türk basınına rağbet ettiklerini gözlemlemekteyiz. Göçmenlere yönelik gazeteler, Avrupanın her yerinde satışa sunulmaktadır. Brüksel Flaman üniversitesinin anket sonuçlarına göre (1995), sorgulamaya katılan yetişkin Türklerin % 53'ü Hürriyet, % 16'sı Türkiye, % 4'ü Milliyet ve Tercüman, % 3'ü Milli Gazete ve Cumhuriyet, % 2'si Zaman ve % 1'i de Sabah gazetesi okumaktadır.

SAĞLIK ALANINDAKİ VERİLER VE SORUNLAR

Bugün Belçika'da yaşayan en son işçi göçü dalgasını oluşturan Türkler sağlık konusunda oldukça sorunlu ama gelişmekte olan bir tablo ile karşımıza çıkmaktadırlar. 1980'lerden önceki yayınlarda, yaşanan sıkıntılar daha çok sağlık kurumlarıyla iletişimsizlikten ve dil bilmemekten kaynaklanmaktaydı. Nitekim 1979 yılında yayımlanan bir araştırmaya göre, yabancıların Belçikalılara oranla, sağlık hizmet tercihlerini daha zorluklarla ve olumsuz bir şekilde yaptıklarını okumaktayız. O tarihlerde yaşanan sorunlar özellikle madenciliğin neden olduğu profesyonel hastalıklar ve iş kazaları ile ilgilidir. Bunlara doğumla ve hamilelik sorunlarını, çocuk hastalıklarını ve ölümlerini eklemek gerekir. Çocukların sağlık durumuna kimi uygun olmayan yerleşim

koşullarının etkisi büyüktür (rutubet, gaz zehirlenmeleri, sağlıksız ısınma sistemleri, vs.). 1978 verileri, iş kazaları, iş hastalıkları ve verem gibi sorunların Türkleri Belçikalıların etkilediğinden altı kat daha fazla etkilediğini göstermektedir. Bugün Belçika'da yaşayan 15-16 bin Türk aile reisinden % 9'u (1706 kişi), çalışma hastalıkları veya iş kazaları neticesinde sakat kalmıştır. Bu grupta her yıl mağlulen emekliye ayrılanların oranı % 3'tür. 1996 yılında 845 Türk hasta mağlulen emekliye ayrılmıştır. Sosyal Güvenlik servislerinin verdiği bilgilere göre, Belçika'da her yıl yaşanan ağır veya hafif iş kazalarının % 3'ü Türk emekçisine rastlamaktadır (ortalama yılda 1600 kişi).

Ancak bu sorunlar, 1980'li yıllardan itibaren, maden ocaklarının kapanmasından dolayı ve Türk ailelerinin genel olarak daha konforlu konutlara çıkması nedeni ile büyük bir düşüş kaydetmişlerdir. Bunda Türklerde çalışan nüfusun işsizlik nedeni ile azalmasının da etkisi vardır. Ne varki yakın tarihte, göçmen ana-babadan doğan ve Belçika'da iki kültür arasında bocalayan genç neslin sosyal ve ekonomik uyum, güvenlik, uyuşturucu, davranış bozukluğu ve ruh sağlığı sorunları baş göstermiştir (Manço A., 2000).

Psikolojik olarak göç, zorunlu ve sancılı bir yeniden sosyaleşme işlemi ile eşdeğerdedir. İnsanı yabancı grup, dil, kültür ve değerlerle karşı karşıya bırakır. Kimi zaman ırkçılığa ve sosyal dışlanmaya maruz bırakır. Göç eden insanlar, ister istemez öz kültürlerinin hızlı değişimi ile karşı karşıyadır ; çocuklarının başka kültürlere dönük olduğunu çaresiz tespit etmek durumundadırlar. Bu olgulara alışanlar olduğu gibi, yaşanan şoklardan büyük acı duyanlarda bulunmaktadır. Durum, aile içi çatışmaya, dolayısıyla yetişkinlerde ve gençlerde davranış veya ruh sağlığı bozukluklarına neden verebilmektedir. Göçmen Türklerin kültürel özelliklerine baktığımızda, geleneksel toplum özelliklerini görüyoruz : kan bağı temeli üzerine kurulmuş millet ve yurtseverlik özellikleri, otoriter, hiyerarşik, ataerkil aile sistemi, genişlemiş aile yapıları, akraba evlilikleri, vs. Ancak Türkiye'de ve yaban elde son yıllarda yaşanan hızlı toplumsal değişmelere paralel olarak insanların kültürel yapıları yeniden şekillenmektedir. Bu hızlı değişimler insanlara ve aile yapılarına etki etmekte ve aynı zamanda ekonomik ve sosyal sıkıntı çeken kesimlerde kimi önemli sürtüşmeler doğabilmektedir.

Bu etkileşimlerin, bireyin gelişimine, kişiliğine ve ruh sağlığına etkilerine gelince, son yıllarda yapılan çalışmalar, göçmen nüfusun neredeyse yarısının, hayatları boyunca, en az bir ruhsal rahatsızlık geçirdiğini ortaya koymuştur. Türkiye'de yapılan epidemiyolojik çalışmalarda ise, bu yaygınlık % 17-20 dolaylarındadır. Bu koşullarda, Türk göçmenlerinin, ruh sağlığı kurumlarına yönlendirilmeleri, sık sık karşılaştıkları sosyal hizmet uzmanları, aile hekimleri, okul psikologları, öğretmenler, vs. aracılığı ile olmaktadır ve bu meslek gruplarının Türklerin sosyo-kültürel sorunları konusunda bilgilendirilme gereksinimini acil bir biçimde ortaya çıkartmaktadır. Aynı

zamanda, Avrupalı sosyal hizmet görevlisi veya öğretmen, göçmenlerin sosyal uyumu konusunda son derece müdahaleci bir tavır takınabilmektedir. Bu durum, kültürüne bağlı Türk grubunda kimi kasımlara ve direnmelere neden olmaktadır. Yasalar çerçevesinde yapılan girişimler, ailenin erkekleri tarafından, aile içi güç ve otoritelerine yönelik saldırılar olarak yaşandığından, çatışmalar büyüyerek, bazen, özellikle kız ergen ve çocukların, aileden alınarak başka yerlere yerleştirilmelerine aile içi, şiddete maruz kalmalarına neden olabilmektedir.

Daha önce yapılan araştırmalarda, göçmen gruplarda birinci kuşakta somatizasyonların ağırlıkta olduğu, ikinci kuşakta, kişilik ve davranış bozuklukları, alkol ve uyuşturucu bağımlılıklarının sıklıkla görüldüğü, çocuklarda ise öğrenme ve hatta zeka geriliklerinin görüldüğü saptanmıştı. Klinik gözlemler, bu bulguları doğrulamakla birlikte, son yıllarda, buhran etiolojisini iş pazarındaki zorluklar veya sıra değil de, aile içi çatışmalar ve yerli kurumlarla olan çatışmalar oluşturmaktadır. Özellikle genç kadınlarda, bir yandan, kendilerini gerçekleştirme istekleri, model arayışları, görücü usulu yaptıkları evliliklerinden doyumsuzlukları, hakaret ve dayak gibi şiddet davranışlarına karşı gelme arzuları, diğer yandan, aile ve sosyal baskıların artması sonucu, intihar girişimlerine kadar giden depresyonlara sıklıkla rastlanmaktadır. Bu bulgulara, genç kızlarda, evden kaçmalar, aileden kopmalar, vs. eklenmektedir, tablo kişilik bozuklukları ve ilaç bağımlılıklarına doğru kaymaktadır. Erkekler, bir yandan, kendi öz arzuları, diğer yandan, geleneksel aile şefi rolleriyle, aile içi otoriteyi uygulamada yaşadıkları zorluklar ve çekişmeler nedeni ile obsesif kaygı tabloları çizmektedirler, şiddete kolayca başvururlar. Bunlarla birlikte alkol, fuhuş ve kumar bağımlılıkları da görülmektedir.

Belçika'da 1998'de hüküm yiyenler arasında yabancıların oranı % 32,7'dir. Bu oran her bin yabancından dördü demektir. Bunlar arasında Türkler de vardır. Türk mahkûmlar genelde 30 yaşın altında, vasıfsız, eğitimsiz, bekar erkeklerden oluşmaktadır. Özellikle, şiddete yönelik eylemler nedeni ile mahkûm edilmişlerdir. Yalnızca % 5'i uyuşturucu suçlarına bulaşmıştır ; % 1'i tecavüzle suçlanmıştır. 1991 senesinde günvünlük kuvvetleri istatistiklerine göre, Charleroi, Brüksel gibi büyük şehir merkezlerinde her 100 Belçikalıdan 3'ü işledikleri suçlardan dolayı sorgulanmıştır. Kaydedilen genel suç oranları Türklerde % 4'tür. 18-25 yaş grupları arasında ve özellikle erkeklerde suç oranları artmaktadır. Bu yaş grubundan erkeklerin suç oranları Belçikalılarda % 9, Türklerde ise % 10'dur. Doğasıyla bu sorunları büyük bir ölçüde göçmen gençliği tehdit eden fakirlik, gelecek kaygısı, aile içi anlamsızlıklar, kültür şoku ve sosyal dışlanma doğurmuştur. Savunmasız, eğitimsiz gençler, tüketici toplumların girdabına takılmıştır. Göçmenler iki kültür, iki yaşam biçimi arasında iç çatışmaya ve sosyal çelişkiye düşmektedirler. Göçmen birey ve grup

açısından, buna getirilebilecek olan tek sağlıklı çözüm yolu, aile ve göç edilen toplum arasında dengeye ve işlerliğe götürecektir olumlu ilişkilere ve kimlik arayışlarına girmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada, Belçika'da yaşayan göçmen Türk toplumunun 1960'lardan günümüze uzanan sosyo-ekonomik-kültürel ve siyasi değişimlerini, genel hatlarıyla bilimsel araştırmalar ve istatistiksel bulgulara dayanarak gözler önüne sermeye çalıştık.

Sonuçta nice zorluklara karşın göç edilen ülkeye uyum sağlamaya çalışan bir kitle görmekteyiz. Bu grubun sosyal uyum arayışları ekonomik dışlanma ve öğrenim alanında yaşanan zorluklar nedeni ile zorlanmaktadır. Göçmen Türk toplumu kendine serbest ticaret, Anavatan ile ilişkiler, v.b. gibi yeni ve öz gelişme sahaları yaratmak durumundadır. Bu şekilde Avrupa Türkleri kendilerine özgü bir entegrasyon modelini oluşturmaktadırlar (De Tapia, 1995 ; Erpuyan, 1993 ; Hall, 1995).

Bu alanda henüz cevap bekleyen bu sorunsallar arasına, örneğin, Belçika tabiyetini almış soydaşlarımızın, sosyal iş bölümündeki yerleri, işsizlik sorunları, eğitim durumları, vs., gibi konular bulunmaktadır. Türklerin iş ve ticaret kurmaya yönelik davranışları hakkındaki ekonomik veriler eksik ve sistemli değildir. Türk camisi ve dernekler hakkında, rolleri ve sosyo-politik işlevleri konusunda daha detaylı ve daha sağlıklı bilgilerin ihtiyacı hissedilmektedir.

Türkiye ve Avrupa Birliği arasında gelişen ilişkiler çerçevesinde, Türkleri Avrupa ve daha ziyade Belçika'ya çeken temel etkenler nelerdir ? Bu alanda evlilik bağları yada aile birleşimlerini kullanan Belçika göçmenlerinin Belçika'da sosyal uyumları nasıl gerçekleşmektedir? Belçika'lı Türklerin, Belçika kurumlarından olduğu kadar, Türk yönetiminden de bekledikleri nelerdir ? işte bu sorulara cevap verebilecek özel araştırmaların yapılması halen gerekli görülmektedir.

Bu araştırmalar ışığında ayrıca ileride Belçika Türk toplumu ile Belçika'da yaşayan yerli ve diğer yabancılarla sistematik kıyaslama olanağı sağlanması da beklenmektedir. Belçikalı Türklerle diğer Avrupa memleketlerinde yaşayan Türkler arasındaki hukuksal konum, sosyolojik ortam, vs. açısından, benzerlik ve farklılıklar nelerdir? Bütün bu soruların cevabı bu yöndeki çalışmaların analizlerine devamlılığına her ülke yöneticilerinin sorunları algılama boyutu ile ilgi derecelerine bağlıdır.

Kırkıncı yılına girilen göç tarihinin çocukları, "Batı Türkleri", halen iki dünya arasında köprüler kurmaktadır. Kader, refah ve mutlulukları iki ülkeleri arasında kurabilecekleri olumlu, dengeli, tamamlayıcı ve işler

Altay A. MANÇO

ilişkilerin sıklığı ile doğru politikaların üretilebilmesi ve uygulanabilmesine katkıda bulunabileceklerdir. İşte bu sadece onların özverisi ile mümkün olmayıp yöneten erklerinde görevleri arasında olmalıdır. Avrupa Birliği' ne girme aşamasında bulunan Türkiye ile Avrupa Birliği içinde etkin yeri ve rolü olan Belçika' nın iş birliğini artırmakta bu düşünce ve çalışmaların yeri sanırım her zamankinden daha önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- AKHAN O., " Aspects de la maternité en Anatolie et transformations dans un contexte migratoire ", B. KREWER et J. BLOOMART (yön.), Perspectives de l'interculturel, L'Harmattan, Paris, 246-262, 1996.
- BAYAR A. ve ERTORUN L., "Un aperçu économique de l'immigration turque", MORELLI A., Histoire des étrangers et de l'immigration en Belgique de la préhistoire à nos jours, Evo Histoire, Brüksel, 311-328, 1992.
- DE TAPIA S. (yön.), " Turcs d'Europe et d'ailleurs ", Annales de l'Autre İslam, No. 3, Özel Sayı, 1995.
- ERPUYAN, V. M., " L'immigration turque en Europe ", Oluşum/Genèse, No. 22-23-24, 27 Nancy, 1993.
- GİTMEZ S. A., Yurtdışına İşçi Göçü ve Geri Dönüşler. Beklentiler ... Gerçekleşenler, Alan Yay., İstanbul, 1983.
- HALL W., " Batı Avrupa'da Türk Göçmenleri ", BAINBRIDGE M., Dünyada Türkler, Say Yay., İstanbul, 325, 1995.
- MANÇO A. (yönetiminde), Sociographie de la population turque et d'origine turque : 40 ans de présence en Belgique (1960-2000). Dynamiques, problématiques, perspectives, Brüksel, CRE ve IRFAM, 230 s., 2000. Eserin Türkçe ve Hollandaca çevirileri halen gerçekleştirilmektedir.
- MANÇO A. ve U. (yönetiminde), *Turcs de Belgique. Identités et trajectoires d'une minorité*, Brüksel, Info-Türk ve CESRIM, 288 s., 1992.
- MANÇO A., Valeurs et projets des jeunes issus l'immigration. L'exemple des Turcs en Belgique, Paris, Montréal, L'Harmattan, 1998.
- MANÇO U. (yönetiminde), *Voix et voies musulmanes de Belgique*, Publications des FUSL, Brüksel, 218 s., 2000.

- TATLIDİL E., II. Dünya Savaşı' ndan Sonra Avrupa' daki Göçmen İşçi Hareketleri ve Türk İşçileri, Tebliğ, Atatürk Üniversitesi, I. Felsefe ve Sosyal İlimler Kongresi, 7-11 Mayıs 1984, Erzurum, Seminer Dergisi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, Sayı: 4, İzmir, Ocak 1985
- TATLIDİL E., Yurt Dışı İşçi Göçüne İlişkin Kuramsal Yaklaşımlar, Seminer Dergisi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, Sayı: 2/3, İzmir Aralık 1983/Ocak1984.
- TUNCAY S., Türkiye' de Gençlik Sorunlarının Psikolojik Boyutu, Muğla Üniversitesi, Panel Notları, 17 Mayıs 2000
- TUNCAY S., Sanat, Kültür ve İletişimin Sosyal Dokunun Oluşumuna Katkısı, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı 124, İstanbul, Şubat 2000/01
- TUNCAY S., Parti İçi Demokrasi ve Türkiye, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996